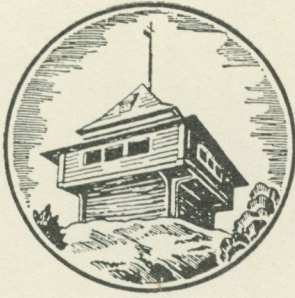

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1948**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1948

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en interiör av det gamla boktryckeriet på Skansen, där stundom sentida yrkesmän arbeta i gamla dräkter. Skansens många verkstadsmiljöer ha varit särskilt aktuella under det gångna året, då jämnt ett sekel förflutit sedan skräväsandet avskaffades och näringsfriheten infördes och då en rad hantverksföreningar landet runt kunnat fira sitt hundraårsjubileum.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1948
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

STENBROHULT

STRÖVTÅG I MARKENS HISTORIA

av Carl Fries

Framför mig ligger en gammal sydsvensk bygd, glittrande frisk efter regnet, i julimorgonens sol. Det är Linnés födelsesocken Stenbrohult vid den stora sjön Möckeln.

Från Diö station på stambanan går jag en liten byväg i västlig riktning ut till Tångarne, ett par hemman på kullarna mot sjön. Nyss löpte vägen genom barrskog, nu ljusnar det av hagmark, åker och äng kring gårdarna. Det är samma landskapsbild som hemma i mina pojkärs smålandsbygd. Jag känner igen ängen med de många, de oräkneliga avrundade stenrösen, våra bästa smultronställen, och åkrarna, som trevar sig fram med vänliga armar kring tuvor och stenar. Jordmånen var god i dessa steniga åkrar; skörden slog oftast väl ut, antingen sommaren var torr eller våt. I ängarna slog vi gräset; där föll de höggula, granna slättergubbarna i hela regementen för Emils skickliga hand, när han svängde sin lie med små håvande tag mellan rösen.

Jag märker att bilderna tonar ihop — denna smålandsbygd, klassisk i vår odlings historia, väcker tidiga minnen hos varje son eller dotter av Småland.

Aldrig tänkte vi på att alla smultronöarna, alla de rundade stenrösen i ängen var hopplockade av människohand, av dem som hade röjt och brutit denna mark. Och inte visste vi, där vi slog och räfsade i vår äng, att vi följde en uråldrig arbetssed, som hade format bondelivet, ja hela vår bygd genom två tusen år. Redan järnåldersbonden plockade sten i dessa marker, det var han som skapade åker och äng, och alla de som arbetade här efter honom, de fullbordade hans skapelse. Där ängen var

som bäst, satte de årdret i jorden, och snart spirade kornet och rågen i dessa smala, stenkantade åkrar.

Runt omkring inägorna lade bönderna ner ett grundligt arbete på skogsbetenas förbättring, de gallrade och röjde i skogen och skapade därmed hagmarken, som sedan gamla tider vid sidan av ängen har givit den ljusa och vänliga tonen åt sydsvenska högländets bygder. Hagmarkerna intog på det hela taget en bred bård kring inägorna. De var sällan avgärdade mot skogen; gränsen mellan hagmark och skog var tämligen mjuk och djuren sökte sig ibland lång väg till kringspidda skogsbeten. I hagarna vistades kreaturen hela sommarhalvåret; ladugården var utrymd, och mjölkningen skedde i själva hagen eller i en särskild mjölkfålla därintill.

Hagmarken gav alltså sommarbetet, ängarna vinterfodret åt bondens djur. Det var inte bara en livsviktig sak att sköta ängen väl, lika viktig för bondens ekonomi var hagmarkens rätta vård. Det gällde i första hand att hålla undan barrträden, som var en fara för betet. Buskar och ris måste också röjas bort; man "riskade" i hagen, som det hette på gammalt småländskt bondemål. Endast sådana rakvuxna enbuskar, som var lämpliga till gårdsgårdsstörar, blev tålda i hagmarken; dem kvistade man upp, så att de stod som cypresser. Varje smålänning av ett äldre släkte minns dessa uppkvistade enbuskar, som stod där mellan björkarna och gav den hävdade hagmarken en bestämd prägel. Till hagmarkens karaktärsdrag hörde också den genom seklers kreaturstramp behagligt avjämnade marken med sin täta kortsnaggade gräsvall.

Hagen var alltid avgärdad från äng och åker, som måste fredas mot intrång av betesdjuren. Däremot låg äng och åker inom samma gårde. Detta innebar före den lätthanterliga taggträdens tid, att inga djur kunde släppas på inägorna, förrän ängarna var "oppredada" och åkerns skörd inbärgad.

På detta sätt, utformad av en tusenårig odlingshävd, tedde sig den småländska bygden, Linnés landskap.

Nu går bygden igenom en stor och djup förvandling. Ängen försvinner och hagmarken förvandlas till skog. Tecknen efter bondens arbete slätas ut och gror igen. Karaktären av odling och

Inägorna kring Tångarne i Stenbrohults socken ger den typiska bilden av odlad moränmark, där de många rösena alltjämt växa i höjden med nybrutna stenar.

I slutningen upp mot Taxås berg, fordom åker och äng, numera betesmark, urskiljer man den forna hävdens spår i de många odlingsrösende, ofta upplagda invid flyttblock, och de knotiga lindarna, som fått sin karaktär av hundraårig lövtäkt. Stenbrohults socken.

En ständigt återkommande bild i det småländska bondelandskapet av i dag: granskogen vandrar in på den forna ängens mark. Taxås i Stenbrohult.

Linnés Råshult ger alltjämt bilden av det gamla gårdet, där åkern liksom trevar sig fram med smala armar mellan flyttblock och odlingsrösen.

arbetsflit viker undan och går förlorad. I stället rycker barrskogen fram och tränger ihop den öppna bygden.

Bakom allt detta ligger en förändrad hushållning. Ingen slår längre det vilda gräset i ängarna. Vallodlingen ger nu ett bättre och rikare vinterfoder med långt mindre arbete. Skogens stigande värde gör det önskvärt att inskränka betet och gynna skogsväxten. I stället för de vida hagmarkerna träder nu kulturbeten, ofta anlagda på den forna ängens mark. Upplösning har drabbat viktiga delar av det gamla kulturlandskapet, som inför våra ögon är på glid mot en ny indelning. Vi upplever en brytningstid i den svenska markens historia.

Under denna övergångstid — sedan ängsskötseln upphört och medan granen vandrar in — tjänar de forna ängarna allmänt till sommarbete åt djuren i stället för hagarna, som går tillbaka till skogsmark. Betesmarkernas krets har slutits trängre kring gårdar och byar.

Ängarna har alltså blivit ett slags hagar, men säger man det, måste man också uppmärksamma att dessa beteshagar inte hävdas som hagmarkerna i gamla tider. Nutida uttolkare av markens kulturhistoria har förbisett hagmarkshävden och dess betydelse i det gamla bondelandskapet. Det är enligt min uppfattning den allestädes framträdande synen av ohävdade halvdana betesmarker på den forna slätterängens grund, som bär skulden till att man icke har upmärksammat den egentliga gamla hagmarken och dess skötsel. Underligt är ej detta, eftersom en hävdad hagmark redan är ungefär lika sällsynt som en hävdad slätteräng.

Inför de omvandlingar som nu pågår bör man betänka att kulturlandskapet också i äldre tider har varit underkastat ständiga förskjutningar. Gränserna mellan skog och hagmark har ofta förskjutits liksom också mellan hagmark och odlad jord; i Djursdala socken, där hagmark intill vår tid har hävdats på det gamla sättet, lägger man märke till att det delvis har skett på tidigare åkermark, redovisad som sådan av de gamla odlingsrörena. Det tillhör tjusningen hos dessa åldriga bygder att dagens bild bevarar spåren av gångna tider, så som ungdomens drag ännu kan skönjas i ett åldrat ansikte. I detta sammanhang bör

man också erinra sig svedjebruket, som var ett slags växelbruk mellan åker och skog och tryckte sin prägel på skogsbilden över hela det sydsvenska höglandet.

Dessa förskjutningar gällde komponenterna i ett urgammalt kulturlandskap, skogen, hagmarken, ängen och åkern. Vad som gör det senaste halvseklets utveckling till en mera djupgripande omdaning är det totala bortfallet av en bland dessa komponenter, slätterängen.

Här i Linnés Stenbrohult har man för ögonen alla stadier i den stora förvandlingen. Inägorna kring Tångarne håller ännu kvar den gamla odlingsbilden, låt vara halvt som en minnesbild, uppmjukad i konturerna. Man urskiljer alltjämt de forna slätterytorna, och ännu några årtionden framåt skall de knöliga gamla lindarna stå kvar och förtälja om lövtäkten; det var inte bara gräset utan också trädens löv som togs till vara åt djuren.

När jag fortsätter vandringen åt sydväst, mot Taxås, kommer jag på igengrodda gärdesvägar in i sval, skuggig granskog, där de mossiga rösen är det enda minnet av åker och äng. Här är förvandlingen fullbordad. Mörka skogen har återtagit bygdens mark.

Övergångsstadierna möter med nästan dramatisk åskådlighet, vid den stora gården Taxås. Från själva gården stiger terrängen upp mot Taxås berg. Hela denna sluttning har varit odlad; det är återigen de många rundade rösen, som ger beviset. När man väl har fått öga för dessa odlingens minnesmärken, häpnar man över att finna dem utbredda över så väldiga arealer och frestas lätt till tron att den odlade jorden hade en utbredning långt större än i nutiden. Men saken var den att åkern tid efter annan fick ömsa plats med ängen; det var genom seklerna ett långsamt växelbruk mellan åker och äng. I förhållande till ängen intog åkern vanligen en mindre del av inägorna. Men på grund av detta växelbruk finner man odlingsrösen spridda över stora arealer, även utanför de nutida inägorna. Härtill kommer att de bästa svedjemarkerna rätt ofta röjdes upp till verklig åker, som efter vissa år åter lades ut till bete och

fick gro igen. Otaliga odlingsrösen markerar också dessa forna åkerlyckor långt uppe på skogen.

På Taxåsberget framträder resterna av ängslandskapet alltså jämt i de jämna stenfria gläntorna mellan grå rösen, i de hamlade lindarna, i lövgrönskan av ek, hassel och björk. Men ängen har övergått till en beteshage, som i sin tur växer igen till skog. Granarna skjuter opp i hundratal över hela slutningen, och ingen rensar bort dem. Snart, inom ett par årtionden, skall lövglittret släckas också här — ekarna kvävas, hasseln dö ut i granarnas djupa skugga.

Nästan tveksamt närmar jag mig Stenbrohults kyrka och kyrkplats. Hur skall dagens bild stämma med den vackra tavla Linné målar:

”De släte åkerfälten omgifwa denna kyrka på alla sidor utom den wästra, där M ö k l e n utsträcker det klara vattnet. Något stycke ifrån visar sig den fagra bokskogen åt söder, T a x å s höga berg åt norr, och M ö k l a n ä s öfwer sjön i väster. Där emot på östra sidan betäckas åkerfälten från norr med barrskogar, från öster och söder med de angenämaste ängar och löffulle trän.”

I västersolen, som förgyller viken, lyser den röda sockenstugan och den vita kyrkan. Det är inte samma tempel, där kyrkoherden Nils Linnæus stod i predikstolen; en stor rymlig gudstjänstlokal har ersatt den gamla. Den linnæanska prästgården är också för länge sedan borta. Kvar är de släta åkerfälten kring kyrkan och den fagra bokskogen. Men i öster och söder, bortom fälten, där Linné såg den ljuva ängens grönska och de löffulle trän, där tränger sig nu barrskogen ända ut i brynet och förmörkar bilden. Jag ryser vid den synen. Uppgivandet av ängskulturen betyder en förmörkelse av hela landskapsbilden, det betyder förlusten av det vänaste och vackraste i sydsvensk sommar, rikedomerna av grönt och blommor.

Förbi kyrkan går den nya landsvägen. Ett litet stycke norrut från kyrkplatsen finner jag vid denna chaussée en modern gul vägskylt med orden: Råshult. Linnés födelsehem. Jag följer avvisaren, passerar järnvägen och befinner mig strax i kanten av inägorna till Råshults by. En av gårdarna i byn är det gamla

komministerbostället, som vid tiden för Linnés födelse innehades av hans far.

På 1700-talet låg Råshult fredligt undangömt i skogen. Nu kommer snälltåget dag och natt dånande förbi i sänkan tätt under byns kulle. I förbifarten hinner man lagom uppfatta belägenheten av en by som Råshult. Tåget rusar genom skog och steniga tassemarker. Så, med ens, ljusnar det av lövgrönka och öppen mark. Pass på nu! Här välver sig ett gärde med odlingsrösen och stubbade lindar, här lyser grön äng och skymtar några hus, en ladugård, en torvtäckt mörk länga. Det är Linnés Råshult. En skälvning av andakt går genom vår svenska själ vid den synen. I nästa sekund är den borta, och det mörknar kring tåget igen av skog och ljung.

Så ligger de småländska odlingskretsarna som ljusa gläntor i ett skogsmörkt, ljungbrunt landskap. Det är våra fäder, son efter far, som har skapat de gläntorna och tagit med sig det lövljusa in i bilden.

I en sådan ljus krets av åker och äng med mjukt gräs, blommor och fåglar — Råshults komministergård, Stenbrohults prästgård — levde Linné som barn och yngling. En stor mans barndomsbygd säger väl oftast icke mycket om mannens gärning. Men Stenbrohult har fostrat Linné. Här mottog han de tidiga, bestämmande intrycken av bygd och landskap. Med hela sitt verk har han vittnat om detta.

I fråga om boningshuset förnekar forskningen dess linnéanska tradition. Det är emellertid ett timmerhus av viss resning och meddelar ett direkt intryck av vad som i gammal tid svarade mot uppgiften som komministerboställe. I husets anordningar, utan och innan, förnimmer man tydligt hur bygdens eget folk sammanslutit sig kring det stora personminnet med sina bästa strävanden. Som huset nu är, håller det kvar något av 1700-talets kärva, lantliga idyll och bildar en omistlig fästepunkt för minnet. Men det vackraste och mest levande i detta minne, det är vad själva marken ännu har att säga om 1700-talet. Om Tångarne och Taxås ger en avglans av det gamla, så bevarar Råshult den forna bilden, visserligen delvis bortskymd men ännu levande. Bortom ladugården ligger g ä r d e t, en

Bild 5. Ett vördnadsvärt minnesmärke över fornsvensk lanthushållning är denna bygdebild med åkern som gläntor i en löväng, präglad av slätter och lövtäkt. I ängen märkes dock en begynnande igenvärning, som snarast borde hejdas. Råshult.

sannskyldig labyrint av åker och äng med stora, höga odlingsrösen, beskuggade av hassel, avenbok och gamla lindar, fantastiskt knotiga och förvridna av århundradens lövtäkt. Här i södra Småland har ordet gärde alltså samma betydelse som på den tid, då Nils Linnæus tog den lille sonen med "ut på gjärdet" och lät honom leka där bland blommorna: gårdet betyder här inte bara åkern, det är de omgärdade inägorna med åker och äng, till skillnad från hage och skog.

Nu är det högsommar över den linnæanska idyllen. Höet står i vålmar, havre och råg och till och med vete till husbehov frodas mellan flyttblock och odlingsrösen. Den gamla slätterängen inom gårdet är till största delen oslagen. Men den är full av gula slättergubbar, ett säkert bevis för att ängsslåttern inte ligger långt tillbaka. Det är av utomordentlig vikt att man här utför en del röjningar, återupplivar slåttern i full omfattning och fortsätter lövtäkten på lindarna. Ännu är det tid att rädda den blomrika ängen och därmed den vänliga ursvenska enhet av åker och äng, som är Råshults och därmed Smålands förnämsta minnesmärke över sin store son. Linnés födelsehem borde för alla tider få vara inte bara en minnestuga utan något långt rikare och mera betydande, en levande minnesgård, ett monument över det linnæanska landskapet.

Så kan man tänka, kanske rent av hoppas, då man lämnar denna plats, helig i svenska minnet, på den väg, som en gång var Stenbrohults utfartsväg och Linnés väg ut i världen, den gamla landsvägen. En lycklig tillfällighet har gjort, att 1700-talets landsväg ännu finns kvar förbi Råshult söder ut. En smal, hög rullstensås, en "getarygg", bär vägbanan högt ovan lågmark och vatten. Här råder skogens frid, och här kan man gå och fundera över livets gång och markens minnen ända tills man vid Stolpastugan brutalt tvingas ut på nutidens permanentade, dammbundna, illaluktande vägbana.